

УДК 347.736

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.83.1.48>

ПРАВОВА ПРИРОДА ІНСТИТУТУ НЕПЛАТОСПРОМОЖНОСТІ ФІЗИЧНИХ ОСІБ

Онешук А.В.,
аспірант

*Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва
імені академіка Ф.Г. Бурчака
НАПрН України*

Онешук А.В. Правова природа інституту неплатоспроможності фізичних осіб.

Із набуттям чинності Кодексом України з процедур банкрутства дія норм, які регламентують визнання фізичної особи банкрутом, стала поширюватися на всіх фізичних осіб, незалежно від наявності у них статусу підприємця. Це стало новим етапом у історії розвитку вітчизняного права неспроможності (банкрутства), оскільки тепер учасниками господарського процесу є фізичні особи, заборгованість яких не пов'язана із здійсненням господарської діяльності, а суд, у провадженні якого перебуває така справа, може мати справу з правовідносинами, які традиційно розглядалися загальними судами у порядку цивільного судочинства. Це все обумовлює необхідність з'ясування правової природи інституту неплатоспроможності фізичних осіб.

Метою статті є з'ясування правової природи інституту неплатоспроможності фізичних осіб та місця даного інституту у системі права України.

Автором розглянуто підходи, які існують у юридичній науці стосовно правової природи та місця інституту неплатоспроможності фізичної особи. Наголошено, що оскільки питання банкрутства та неплатоспроможності історично завжди знаходилися у сфері дії господарського права та процесу, і запровадження поряд з банкрутством фізичних осіб – підприємців можливості визнання банкрутом фізичних осіб без такого статусу ще не означає перенесення цих правовідносин у сферу дії цивільного права. Тут скоріше має місце зворотне – поширення дії господарсько-правових норм на особливості правового регулювання статусу фізичних осіб без статусу суб'єкта підприємницької діяльності. Обґрунтовано, що за часи свого існування господарські суди продемонстрували якість та оперативність у вирішенні господарських спорів, у тому числі напрацювали ефективний інструментарій розгляду справ про банкрутство, що наразі ефективно застосовується при неплатоспроможності фізичних осіб. Проаналізовано концентрацію всіх спорів за участю боржника у межах справи про неплатоспроможність фізичної особи. Наголошено, що з моменту відкриття провадження у справі про неплатоспроможність фізичної особи всі спори, що виникають щодо майнових інтересів останньої, вирішуються саме господарським судом.

Ключові слова: фізична особа, банкрутство, неспроможність, неплатоспроможність, споживче банкрутство, господарське судочинство.

Oneshhuk A.V. Legal nature of the institution of insolvency of individuals.

With the entry into force of the Code of Ukraine on Bankruptcy Procedures, the norms governing the recognition of a natural person as bankrupt began to apply to all natural persons, regardless of whether they have the status of an entrepreneur. This became a new stage in the history of the development of domestic insolvency (bankruptcy) law, since now the participants in the economic process are natural persons, whose debts are not related to the implementation of economic activity, and the court, in whose proceedings such a case is pending, can deal with legal relations, which were traditionally considered by general courts in civil proceedings. All this determines the need to clarify the legal nature of the institution of insolvency of natural persons.

The purpose of the article is to clarify the legal nature of the institution of insolvency of individuals and the place of this institution in the legal system of Ukraine.

The author considered the approaches that exist in legal science regarding the legal nature and place of the institution of insolvency of a natural person. It is emphasized that since the issues of bankruptcy and insolvency have historically always been in the scope of economic law and process, and the introduction of the possibility of declaring bankrupt individuals without such status, along with the bankruptcy of natural persons – entrepreneurs, does not mean the transfer of these legal relations to the sphere of civil law. Rather, the opposite is the case here - the spread of economic and legal norms to the peculiarities of legal regulation of the status of natural persons without the status of a subject of entrepreneurial activity. It is substantiated that during the time of its existence, commercial courts have demonstrated quality and efficiency in resolving commercial disputes, including developing an effective toolkit for considering bankruptcy cases, which is currently effectively used in the case of insolvency of individuals. The concentration of all disputes involving the debtor within the insolvency case of a natural person was analyzed. It was emphasized that from the moment of the opening of proceedings in the case of insolvency of an individual, all disputes arising regarding the latter's property interests are decided by the commercial court.

Key words: natural person, bankruptcy, insolvency, insolvency, consumer bankruptcy, commercial litigation.

Постановка проблеми. Інститут банкрутства фізичних осіб в Україні існує вже досить тривалий час, проте до 2019 року визнавати банкрутом можна було лише ту фізичну особу, зобов'язання якої виникли у зв'язку із здійсненням нею підприємницької діяльності. Із набуттям чинності Кодексом України з процедур банкрутства (далі – КУЗПБ) [1] дія норм, які регламентують визнання фізичної особи банкрутом, стала поширюватися на всіх фізичних осіб, незалежно від наявності у них статусу підприємця. Неплатоспроможність фізичних осіб зумовлюється певними економічними, соціальними та правовими умовами життя, тому законодавство України поповнило норми КУЗПБ, що регулюють інститут неплатоспроможності (банкрутства) фізичних осіб [2, с. 204]. Це стало новим етапом у історії розвитку вітчизняного права неспроможності (банкрутства), оскільки тепер учасниками господарського процесу є фізичні особи, заборгованість яких не пов'язана із здійсненням господарської діяльності, а суд, у провадженні якого перебуває така справа, може мати справу з правовідносинами, які традиційно розглядалися загальними судами у порядку цивільного судочинства. Це все обумовлює необхідність з'ясування правової природи інституту неплатоспроможності фізичних осіб.

Стан опрацювання цієї проблематики. Серед науковців, які займаються проблемами неплатоспроможності (банкрутства), слід відзначити: О. Бірюкова, А. Бутирського, Л. Грабован, М. Гурина, В. Джуня, Б. Деревянка, В. Дутку, С. Жукова, Ю. Кабенюк, Л. Ніколенко, Б. Полякова, П. Пригузу, В. Радзивілюк та інших. При цьому актуальним залишається дослідження правової природи інституту неплатоспроможності фізичних осіб.

Метою статті є з'ясування правової природи інституту неплатоспроможності фізичних осіб та місця даного інституту у системі права України.

Виклад основного матеріалу. КУЗПБ є основним нормативно-правовим актом, в якому детально здійснено регулювання підстав та процедури визнання фізичної особи банкрутом. Прийнятий у 2018 році, КУЗПБ постійно зазнає змін, що обумовлено реагуванням законодавця на зміни у суспільному житті, що виникають у цій сфері. Як справедливо зауважують Б. Деревянюк та О. Циганович: «Реалії сьогодення та нові виклики, як показує практика, підштовхують і українських законодавців до модифікування нормативного регулювання банкрутства та пов'язаних з ним процедур, пошуку нових напрямів їхнього вдосконалення» [3, с. 50].

Цивільний кодекс України містить дуже фрагментарне регулювання питань банкрутства фізичних осіб, зокрема:

- ст. 48-1 «Правові наслідки нездатності фізичної особи виконати свої майнові зобов'язання і погасити борги» передбачає, що стосовно фізичної особи, яка є нездатною виконати свої майнові зобов'язання і погасити борги, може бути відкрито провадження у справі про неплатоспроможність і введена процедура реструктуризації боргів боржника або така особа може бути визнана банкрутом у справі про неплатоспроможність із застосуванням процедури задоволення вимог кредиторів за правилами, передбаченими Кодексом України з процедур банкрутства;

- ст. 53, яка іменується «Банкрутство фізичної особи – підприємця», передбачає: фізична особа, яка неспроможна задовольнити вимоги кредиторів, пов'язані із здійсненням нею підприємницької діяльності, може бути визнана банкрутом у порядку, встановленому законом [4].

Разом з тим, сама лише згадка у Цивільному кодексі України інституту банкрутства фізичних осіб наштовхує деяких науковців на думку про приналежність такого інституту до сфери дії цивільного права. Так, на думку І. Рибки, формування визначення «неплатоспроможність» у розрізі цивільного права та закріплення такого визначення у законодавстві є одним із перших кроків на шляху вдосконалення цивільно-правового регулювання визначеної сфери відносин [5, с. 44]. З таким твердженням не можна погодитися, оскільки питання банкрутства та неплатоспроможності історично завжди знаходилися у сфері дії господарського права та процесу, і запровадження поряд з банкрутством фізичних осіб – підприємців можливості визнання банкрутом фізичних осіб без такого статусу ще не означає перенесення цих правовідносин у сферу дії цивільного права. Тут скоріше має місце зворотнє – поширення дії господарсько-правових норм на особливості правового регулювання статусу фізичних осіб без статусу суб'єкта підприємницької діяльності. Проте не можна автоматично виводити інститут банкрутства фізичних осіб з-під дії господарського права у сферу права цивільного тільки на тій підставі, що норми, які історично застосовувалися щодо підприємців, тепер поширюються і на звичайних громадян. Тим паче, розгляд даної категорії справ саме господарськими судами обумовлює застосування в таких справах не лише матеріальних норм КУзПБ, але і процесуальних норм Господарського процесуального кодексу України.

Господарські суди слід розглядати як продукт історичного розвитку не тільки Радянського Союзу, а й європейських держав, оскільки господарські суди спочатку з'явилися в Західній Європі, а потім поширилися по всьому континенту. Існуючий механізм захисту прав та інтересів учасників господарських відносин є явищем, яке базується на багатому європейському досвіді та має значний потенціал для подальшого розвитку господарського судочинства в Європі [6, с. 2]. За часи свого існування господарські суди продемонстрували якість та оперативність у вирішенні господарських спорів, у тому числі напрацювали ефективний інструментарій розгляду справ про банкрутство, що наразі ефективно застосовується при неплатоспроможності фізичних осіб. У цьому контексті слід погодитися з тезою про те, що соціально-економічні відносини в Україні охоплюють своїм суб'єктним складом юридичних осіб, при чому як приватного так і публічного права, а також фізичних осіб. Останні не обов'язково повинні мати спеціальний статус – фізичної особи-підприємця – для участі в економічних процесах [7, с. 63].

Д. Волошинов доходить висновку, що інститут неплатоспроможності фізичних осіб включає в себе норми матеріального та процесуального права, які регулюють процедуру відновлення платоспроможності фізичної особи або визнання її банкрутом. Даний інститут відноситься до права неспроможності (банкрутства), яке є підгалуззю господарського права [8, с. 164].

На думку І. Бутирської, завдяки тому, що в провадженні у справах про банкрутство діють не лише загальні норми ГПК України, а й спеціальні норми КУзПБ, а також враховуючи концентрацію у межах справи про банкрутство всіх спорів, стороною яких є боржник, провадження у справах про банкрутство цілком обґрунтовано називають «процес у процесі», адже тут діють свої «правила гри» [9, с. 30]. Система норм, що регламентують відносини, пов'язані з банкрутством, являє собою господарсько-правовий інститут, якому властиве поєднання публічно-правових і приватноправових засад [10, с. 8].

Що стосується самих категорій «неспроможність», «неплатоспроможність» та «банкрутство», які зазвичай використовуються у цій сфері, то на думку Б. Дерев'янка, неплатоспроможність може бути абсолютною та відносною. Відносна передбачає неспроможність через тимчасові фінансові ускладнення погасити прострочену кредиторську заборгованість при наявності майнових активів, що значно перевищують її розмір. Абсолютна передбачає відновлення платоспроможності лише із застосуванням судових процедур [11, с. 67]. М. Шинкар зазначає, що атрибутивним елементом поняття «неспроможність», котра згодом може призвести до банкрутства, є презумпція неплатоспроможності, тобто припущення, що суб'єкт фінансово-майнових відносин, котрий не розраховується з кредиторами й не провадить обов'язкові платежі протягом певного періоду, не здатен це зробити, доки інше не доведено в передбаченому законом порядку. Отже, під час розгляду господарським судом справи про банкрутство (неспроможність) критерій неплатоспроможності є визначальним для встановлення до боржника відповідних процедур [12, с. 66].

Для розгляду всіх справ про банкрутство загалом та справ про неплатоспроможність фізичних осіб зокрема характерною є концентрація у межах справи про банкрутство всіх спорів, стороною яких є боржник. Так, господарський суд, який розглядає справу про неплатоспроможність фізич-

ної особи, повинен розглядати всі справи, стороною яких є такий боржник, якщо такі справи стосуються спорів щодо майна боржника тощо. Поняття «господарський спір» А. Бутирський пропонує визначати як протиріччя між учасниками господарських відносин щодо різного розуміння взаємних прав та обов'язків, які наявні через реалізацію або порушення правових норм в економіці та які підлягають вирішенню сторонами або в юрисдикційному порядку [13, с. 14]. Тобто з моменту відкриття провадження у справі про неплатоспроможність фізичної особи всі спори, що виникають щодо майнових інтересів останньої, вирішуються саме господарським судом.

Також характерною рисою інституту неплатоспроможності фізичної особи є участь у такій справі професійного її учасника – арбітражного керуючого. За визначенням Ю. Кабенюк, відносини, у які вступає арбітражний керуючий у справі про банкрутство, доцільно поділити такі на чотири групи: 1) відносини, що пов'язані зі статусом арбітражного керуючого; 2) відносини, що передують виникненню арбітражного управління; 3) власне відносини арбітражного управління; 4) правовідносини, які виникають як наслідок здійснення арбітражного управління [14, с. 94]. Арбітражний керуючий у справі про неплатоспроможність фізичної особи користується всіма правами арбітражного керуючого відповідно до законодавства, правовий статус арбітражного керуючого у справі про неплатоспроможність фізичної особи багато в чому збігається з правовим статусом арбітражного керуючого у справі про банкрутство юридичних осіб [15, с. 26].

Висновки. Отже, за результатами проведеного дослідження можна констатувати, що питання банкрутства та неплатоспроможності історично завжди знаходилися у сфері дії господарського права та процесу, і запровадження поряд з банкрутством фізичних осіб – підприємців можливості визнання банкрутом фізичних осіб без такого статусу ще не означає перенесення цих правовідносин у сферу дії цивільного права. Тут скоріше має місце зворотне – поширення дії господарсько-правових норм на особливості правового регулювання статусу фізичних осіб без статусу суб'єкта підприємницької діяльності. За часи свого існування господарські суди продемонстрували якість та оперативність у вирішенні господарських спорів, у тому числі напрацювали ефективний інструментарій розгляду справ про банкрутство, що наразі ефективно застосовується при неплатоспроможності фізичних осіб.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кодекс України з процедур банкрутства : Закон України від 18 жовтня 2018 року № 2597-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2019. № 19. Ст. 74.
2. Хомко Л.В., Яновицька А.В. Правове регулювання банкрутства: навчальний посібник. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2022. 280 с.
3. Деревянко Б.В., Циганович О.В. Окремі аспекти досудової санації як виду реструктуризації суб'єктів господарської діяльності. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. 2024. № 1. С. 49–59.
4. Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 року № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40–44. Ст. 356.
5. Рибка І. Є. Правова природа неплатоспроможності у цивільному праві України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2016. Вип. 37. Т. 2. С. 40–45.
6. Butyrsky A.A., Nikolenko L.N., Ivanyuta N.V., Butyrskaya I.A., Kabenok Y.V. Economic Disputes Resolving Models by Courts in the Post-Soviet Countries. *Journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues*. 2021. No. 24 (2). P. 1–9.
7. Подолян Ю.О. Банкрутство фізичних осіб: актуальні проблеми для України та європейський досвід. *Dictum factum*. 2019. № 1. С. 62–70.
8. Волошинов Д.О. Місце інституту неплатоспроможності фізичних осіб у системі права України. *Юридичний вісник*. 2023. № 4. С. 161–167.
9. Бутирська І. Проведення у справах про банкрутство як особливий вид провадження у господарському судочинстві. *Право України*. 2021. № 4. С. 23–32.
10. Швидка Т.І. Правове регулювання відносин неплатоспроможності та банкрутства: навч. посіб.; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків: Право, 2022. 134 с.
11. Деревянко Б.В. Правове регулювання захисту прав суб'єктів господарювання: навч. посібник; МВС України, Донецький юридичний інститут. Донецьк: Видавничий дім «Кальміус», 2013. 148 с.

12. Шинкар М. Правова природа банкрутства (неспроможності) банківських установ: доктринальні підходи. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 5. С. 63–67.
13. Бутирський А.А. Вирішення господарських спорів в Україні та країнах Східної Європи: дис.... д-ра юрид. наук: 12.00.04. Чернівці, 2015. 473 с.
14. Кабенюк Ю. Загальна характеристика відносин арбітражного управління у процедурі банкрутства. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 6. С. 87–95.
15. Бутирський А.А., Ніколенко Л.М. Виплата винагороди арбітражному керуючому у справі про банкрутство: теоретичні і практичні проблеми. *Економіка та право*. 2021. № 2. С. 25–32.